

K obchodu na čínském severozápadě v neolitu a době bronzové

Jakub Maršálek
Ústav Dálného východu
Filozofická fakulta
Univerzita Karlova

Abstract

The northwestern China, encompassing modern provinces of Gansu and Qinghai, was in the historical periods a hub of long-distance trade connecting centers of Chinese polities with Central Asia and the Near East. The northwestern region started to fulfill this role as early as in the beginning of the Bronze Age, i. e. in the first half of the 2nd millennium BC, when bronze metallurgy and new domesticates were introduced there from the west; at the same time, some prestigious artefacts originating in the complex societies of the middle Yellow River valley penetrated the region from the east. Some luxurious materials, such as turquoise and cowrie seashells are then sometimes regarded as components of the developing long-distance exchange in the east-west direction. However, it is pointed out here that appearance of these substances in the Northwest predated emergence of the East-West trade in the Early Bronze Age Period. Moreover, as the earliest finds of both the turquoise and the seashells within the Northwest concentrate in the mountain regions of the modern Qinghai Province, it is suggested that these materials were objects of exchange between the farmers settled in the central areas of the Northwest and the foragers living on the Qinghai-Tibetan Plateau.

V předloženém příspěvku se budeme věnovat problematice, kterou jsme se zabývali již několikrát v minulosti: obchodem a směnou v regionu čínského severozápadu v pozdním neolitu a na počátku doby bronzové, tedy zhruba ve 3. a v první polovině 2. tis. př. n. l.

Oblast severozápadní Číny, zahrnující území dnešních provincií Gansu a Qinghai, byla s obchodem vždy těsně spjata. Po většinu čínských dějin

fungoval uvedený region jako hlavní obchodní a v návaznosti na to i kulturní spojnice mezi čínskými politickými útvary, jejichž politická ústředí se nacházela převážně v širší oblasti středního toku Žluté řeky, a Střední Asii, případně stepními oblastmi. Právě severozápadní Čínou procházela východní větev transkontinentální obchodní magistrály, označené později jako Velká hedvábná stezka. Přitom archeologické poznatky ukazují, že roli obchodní a kulturní spojnice začal severozápad Číny plnit již na počátku doby bronzové, tedy v první polovině 2. tis. př. n. l., kdy se tam ze Střední Asie a Sibiře rozšířila znalost výroby bronzu.¹ Zhruba ve stejné době pronikly na severozápad i nové zemědělské plodiny (pšenice a ječmen) a zvířata (ovce, hovězí dobytek a kůň), k jejichž domestikaci původně došlo na Předním východě či ve stepích.² V opačném směru, tedy na středním toku Žluté řeky, kde se v daném období rozvíjely vysoce organizované společensko-politické jednotky, které můžeme směle označit za rané státy, lze naopak hledat původ některých luxusnějších artefaktů – nefritových obřadních kotoučů, velkých nožů, závěsných ozvučných kamenů, stejně jako keramických picích konvic –, které se v rané době bronzové objevily na severozápadě a pravděpodobně hrály významnou roli ve společenských interakcích.³ Řada badatelů potom vidí severozápadní region v rané době bronzové jako centrální uzel rozvíjejícího se dálkového obchodu, spojujícího rané státní útvary na středním toku Žluté řeky se Střední Asií, Sibiří a dále s Předním východem. V těchto dálkových obchodních stycích měla významná role příslušet luxusním materiálům, jako je nefrit, tyrkys a mořské mušle.⁴ Jak jsme však již několikrát poukázali, situace je poněkud složitější: přinejmenším počátky obchodu s tyrkysem a mořskými mušlemi na severozápadě sahají do pozdního neolitu, tedy do doby před masivnějším rozvojem styků místních kultur východním a západním směrem, a spíše než s kontakty se Střední Asií je lze spojovat se vztahy severozápadních populací k vysokohorským oblastem Tibetské náhorní plošiny.⁵

Směr interakcí lidských populací sídlících na čínském severozápadě byl do značné míry určován přírodními podmínkami daného regionu. Ten se rozkládá v poměrně vysokých nadmořských výškách – převážně nad 1000 m n. m. – podél severovýchodního a severního okraje Tibetské náhorní plošiny. Tato poloha podporovala rozvoj kontaktů ve směru východ–západ, tedy od širšího regionu středního toku Žluté řeky, kde se nacházela centra

¹Mei Jianjun 2003a; Mei Jianjun 2003b; Fitzgerald-Huber 2003; Liu Li – Chen Xingcan 2012: 329–333, 335–337; Maršálek 2015: 129–131; Maršálek 2018b: 19; Wen Chenghao 2021.

²Flad et al. 2010; Dodson et al. 2012; Maršálek 2015: 128; Brunson et al. 2020.

³Liu Li 2003: 14; Liu Li – Chen Xingcan 2012: 330–331; Maršálek 2015: 132; Maršálek 2018b: 19–20, 27–28.

⁴Li Jaang 2015; Li Jaang et al. 2018; Li Min 2018: 94, 105–106.

⁵Maršálek 2018b; Maršálek 2020.

čínských politických útvarů, po Střední Asii. Klíčovou roli v těchto stycích hrála západní část severozápadního regionu. Tu tvoří tzv. Hexiský – či Gansuský – koridor táhnoucí se v délce zhruba tisíc kilometrů na západ od Lanzhou, hlavního města provincie Gansu. V historických dobách tu Hedvábná stezka protínala řetěz oáz, ležících na řekách, jež pramení v jižněji položeném pohoří Qilianshan, představujícím nejsevernější okraj Tibetské náhorní plošiny. Klima v koridoru je ovšem poměrně nehostinné, s velkými teplotními rozdíly mezi zimou a létem a s malým množstvím srážek.⁶ Tyto přírodní podmínky v sušších obdobích kladly překážky rozvoji zemědělského osídlení, což mohlo představovat určitou bariéru pro kontakty se Střední Asií.

Styky jižním směrem, tedy do vysokohorských oblastí Tibetské náhorní plošiny, naopak umožňovala orientace místních říčních údolí, která představovala nejpřirozenější osu postupu rozličných lidských skupin. Velké řeky na severozápadě pramení ve vysokých polohách na Tibetské náhorní plošině a potom tečou na sever. To platí především o východní části diskutovaného regionu, zahrnující níže položené oblasti, nacházející se vesměs ve výškách 1000–2000 m n. m. K těm patří území ve východní části dnešní provincie Gansu okolo provinčního hlavního města Lanzhou, které vždy představovalo těžiště zemědělského osídlení regionu, stejně jako jižněji ležící horské oblasti náležející k dnešní provincii Qinghai. Osu této části regionu představuje horní tok Žluté řeky, pramenící na Tibetské náhorní plošině. Její údolí umožňuje pozvolný výstup až do nadmořských výšek nad 3000 metrů. V nižších polohách poblíž Lanzhou se pak do Žluté řeky vlévá několik dalších vodních toků. Z nich je třeba zmínit její nejvýznamnější západní přítok, řeku Huang, jejíž úrodné sprašové údolí bylo v minulosti jedním z center zemědělského osídlení celého severozápadu. Zároveň z něj v historických dobách vycházela jedna z hlavních tras, po které se realizovaly obchodní a diplomatické styky mezi Tibetskou náhorní plošinou a níže položenými oblastmi; tuto cestu zároveň sledovaly migrace do vyšších poloh. Uvedená cesta počínala na středním toku řeky Huang, západně od Žluté řeky pak v nadmořských výškách nad 3000 metrů míjela jižní okraj jezera Qinghai a pokračovala dále na jih.⁷

Údolí zmíněných řek určovala postup zemědělských skupin a směr jejich kontaktů s původními lovci a sběrači sídlícími ve vyšších polohách, a to již od 4. tis. př. n. l. Masivnější průnik zemědělského osídlení do centrálních oblastí severozápadu byl spojen s přesuny nositelů kulturního komplexu Yangshao, charakterizovaného malovanou keramikou, z východnějšího údolí řeky Wei,

⁶Maršálek 2015: 69.

⁷Ren LeLe et al. 2017; Maršálek 2020: 160.

západního přítoku středního toku Žluté řeky. Již v raném období došlo k navázání kontaktů mezi nově příchozími zemědělci a vysokohorskými lovci a sběrači, pro něž byly příznačné mikrolitické industrie, rozšířené především na severovýchodním okraji Tibetské náhorní plošiny. O zmíněných vztazích vypovídají doklady zpracování prosa a nálezy zlomků yangshaoské malované keramiky na lokalitě Jiangxigou jižně od jezera Qinghai v nadmořské výšce nad 3000 metrů.⁸ Lokalita se nachází západně od údolí řeky Huang, tedy poblíž pozdější historické trasy spojující níže položené oblasti severozápadu s Tibetskou náhorní plošinou.

Kontakty mezi zemědělskými populacemi, sídlícími v ústředních oblastech severozápadu, a vysokohorskými lovci a sběrači se dále rozvíjely v následujícím 3. tis. př. n. l. V níže položených oblastech se v té době na yangshaoských základech vytvořila místní kultura Majiayao (cca 3200–2000 př. n. l.), kterou čínští archeologové ještě člení na tři fáze, často označované jako samostatné kultury: Majiayao (cca 3200–2600 př. n. l.), Banshan (cca 2600–2300 př. n. l.) a Machang (cca 2300–2000 př. n. l.). Danou kulturu charakterizoval především další rozvoj malované keramiky. Té zřejmě příslušela významná role v sociálních interakcích místních skupin a byla předmětem směny a distribuce zasahující celé území severozápadu.⁹ Do tohoto systému byly zahrnuty i původní vysokohorské populace sídlící na území dnešní provincie Qinghai. Tam, v údolí horního toku Žluté řeky, se za působení intenzivních styků s kulturou Majiayao vytvořila tzv. kultura Zongri, reprezentující zřejmě původní lovecko-sběračské skupiny akulturované kontaktem s níže sídlícími zemědělci.¹⁰ Eponymní lokalitu kultury představuje rozsáhlé pohřebiště v nadmořské výšce 2800 m n. m (obr. 2). To bylo používáno od doby současné s nejranější, majiayaoskou fází kultury Majiayao až po počátek doby bronzové, tedy přibližně od konce 4. tis. př. n. l. do první poloviny tisíciletí druhého.¹¹ Kromě Zongri bylo na horním toku Žluté řeky v nadmořských výškách 2500–3200 m zachyceno asi padesát podobných lokalit řazených k dané kultuře.¹²

Pro kulturu Zongri byla typická hrubší keramika z hmoty s příměsí písku, často zdobená jednoduchými červeně malovanými vzory, odvozenými ze složitějších motivů kultury Majiayao. Ve výzdobě převládaly jednoduché trojúhelníky a klikatky. Mimoto se na lokalitách kultury Zongri vyskytuje

⁸Hou GuangLiang et al. 2015; Hou GuangLiang et al. 2016; Maršálek 2018a: 54–55.

⁹Hung Ling-yu 2011; Huan Limin 2021.

¹⁰Chen Honghai – Ge Sangben – Li Guolin 1998; Chen Honghai – Ge Sangben – Wang Guoshun 2007; Maršálek 2018a: 55–57.

¹¹Qinghai Tongde xian Zongri yizhi fajue jianbao 1998.

¹²Chen Honghai – Ge Sangben – Li Guolin 1998; Chen Honghai – Ge Sangben – Wang Guoshun 2007.

i jemnější keramika kultury Majiayao, pokrytá složitější malovanou výzdobou.¹³ Jak ukazují výsledky nejnovějších analýz, majiayaoská keramika byla importována z území poblíž hranic dnešních provincií Gansu a Qinghai, a to jak z níže položených oblastí v údolí Žluté řeky, tak z údolí řeky Huang.¹⁴ Je zřejmé, že celé údolí řeky Huang bylo zahrnuto do systému směny mezi nositeli kultur Zongri a Majiayao, jak ukazuje to, že na majiayaoských lokalitách v údolí říčního systému dané řeky se objevují hrubší keramické nádoby kultury Zongri.¹⁵ Na těsné vztahy mezi nositeli kultury Zongri z údolí horního toku Žluté řeky a skupinami kultury Majiayao v údolí řeky Huang ukazují i specifické pohřební zvyklosti, rozšířené v obou oblastech. Jde o zvláštní úpravy hrobové jámy, jako bylo užívání dřevěných hrobových komor a rakví či kamenných skříněk, a o neobvyklé způsoby nakládání s těly zemřelých, mezi které patří uložení v natažené poloze na břicho, druhotné pohřby a kremace.¹⁶ Horské oblasti dnešní provincie Qinghai nacházející se v nadmořských výškách zhruba 2000–3000 metrů tedy můžeme označit jako širší kontaktní zónu mezi níže sídlícími zemědělskými populacemi a čistě kořistnickými skupinami pohybujícími se ve vyšších polohách po Tibetské náhorní plošině; kontaktní zónu charakterizovanou systémem směny keramiky, zemědělských produktů a v souvislosti s tím rozšířením podobných pohřebních zvyklostí, které se v ústředních oblastech severozápadu vyskytovaly spíše ojediněle. Jak ukážeme dále, nejstarší nálezy zde diskutovaných luxusních materiálů – tyrkysu a mořských mušlí – na severozápadě pocházejí právě z této kontaktní zóny a lze je pravděpodobně spojovat s obchodem mezi vysokohorskými lovci a sběrači a v nižších polohách sídlícími zemědělci.

Než obrátíme pozornost k této problematice, je třeba předeslat, že výraznější doklady pro styky severozápadu se Střední Asií, do jejichž kontextu je výskyt tyrkysu a mořských mušlí často kladen, jsou pro pozdní neolit, tedy právě diskutované období 3. tis. př. n. l., spíše sporadické a problematické. Jak již bylo uvedeno, klíčovou roli v kontaktech tímto směrem hrálo osídlení Hexiského koridoru. Hluboko do něj pronikla kultura Majiayao již ve své nejranější, majiayaoské fázi.¹⁷ Do stejné doby je datován kovový nůž západního typu z lokality Linjia nedaleko Lanzhou, který je často považován za jeden z nejstarších dokladů styků severozápadních kultur s oblastí Střední Asie či Sibíře.¹⁸ V následující banshanské fázi ovšem zřejmě

¹³Hou Guangliang et al. 2013.

¹⁴Cui Yifu et al. 2020.

¹⁵Cui Yifu et al. 2020: 543.

¹⁶Hung Ling-yu 2011: 77–79, 81, 85, 129–131, 143–145, 148.

¹⁷Li Shuicheng – Shui Tao – Wang Hui 2010; Dong Guanghui et al. 2018: 623; Maršálek 2015: 105.

¹⁸Mei Jianjun 2003b: 3–4.

došlo k dočasnému ústupu zemědělského osídlení z Hexiského koridoru, pravděpodobně kvůli suché klimatické epizodě před rokem 2600 př. n. l.¹⁹ Není pak náhodou, že v této fázi artefakty západního rázu zcela chybí. Ve své poslední, machangské fázi kultura Majiayao opět dosáhla západních hranic Hexiského koridoru, a i v centrálních oblastech severozápadu na východě provincie Gansu se opět objevily kovové předměty západního či sibiřského rázu.²⁰ Definitivní rozšíření metalurgie bronzu a výrazný rozvoj styků se západními oblastmi a Sibiří byl ovšem až záležitostí následující rané doby bronzové, tedy první poloviny 2. tis. př. n. l.²¹

Nyní můžeme do právě nastíněného kontextu zasadit výskyt tyrkysu a mořských mušlí na severozápadě. Co se týče tyrkysu, počátky jeho využití lze hledat na východě, v širší oblasti středního toku Žluté řeky a jejího západního přítoku řeky Wei, kde se drobné ozdoby z tyrkysu objevily již v 6. tis. př. n. l. Ty tvarově odpovídají některým tyrkysovým artefaktům, rozšířeným později na severozápadě (např. obr. 1: 8–21), a je tedy pravděpodobné, že tradice zpracování tyrkysu byla na severozápad přinesena s expanzí yangshaoského komplexu.²² Zdá se ovšem, že drobné tyrkysové ozdoby si pak získaly oblibu zvláště ve výše diskutované kontaktní zóně na území dnešní provincie Qinghai, kde se objevily jejich nejstarší exempláře v severozápadním regionu. Rovněž z pozdějších období je odtud známo nejvíce nálezů tyrkysu. K tomu pravděpodobně přispěly dva faktory. Jednak drobné tyrkysové korálky a přívěsky mohly vyhovovat vkusu místních, původně mobilnějších populací, pro něž byly drobné korálky, vyráběné z kosti a rozličných kamenů a nacházené na pohřebištích v provincii Qinghai ve velkých množstvích, vhodnějším znakem statusu než keramika.²³ Roli mohla hrát i dostupnost surovin, jak ukážeme níže.

Již v době současné s nejranější, majiayaoskou fází kultury Majiayao se tyrkysové přívěsky objevily na eponymní lokalitě kultury Zongri (obr. 2).²⁴ Je příznačné, že již v této fázi se na pohřebišti vyskytly podélně provrtané podlouhlé korálky, které se liší od nálezů z východních oblastí a zřejmě tedy šlo o místní inovaci.²⁵ Z následující banshanské fáze jsou analogické korálky (obr. 1: 1–5) známy z nejranější fáze rozsáhlého pohřebiště Liuwan v údolí

¹⁹Hung Ling-yu 2011: 16, 96–97; Dong Guanghui et al. 2012: 28–29; Dong Guanghui et al. 2013: 157–159.

²⁰Li Shuicheng – Shui Tao – Wang Hui 2010: 236–239, 259–260; Dong Guanghui et al 2013: 159; Mei Jianjun 2003b: 8–9; Dong Guanghui et al. 2018: 625.

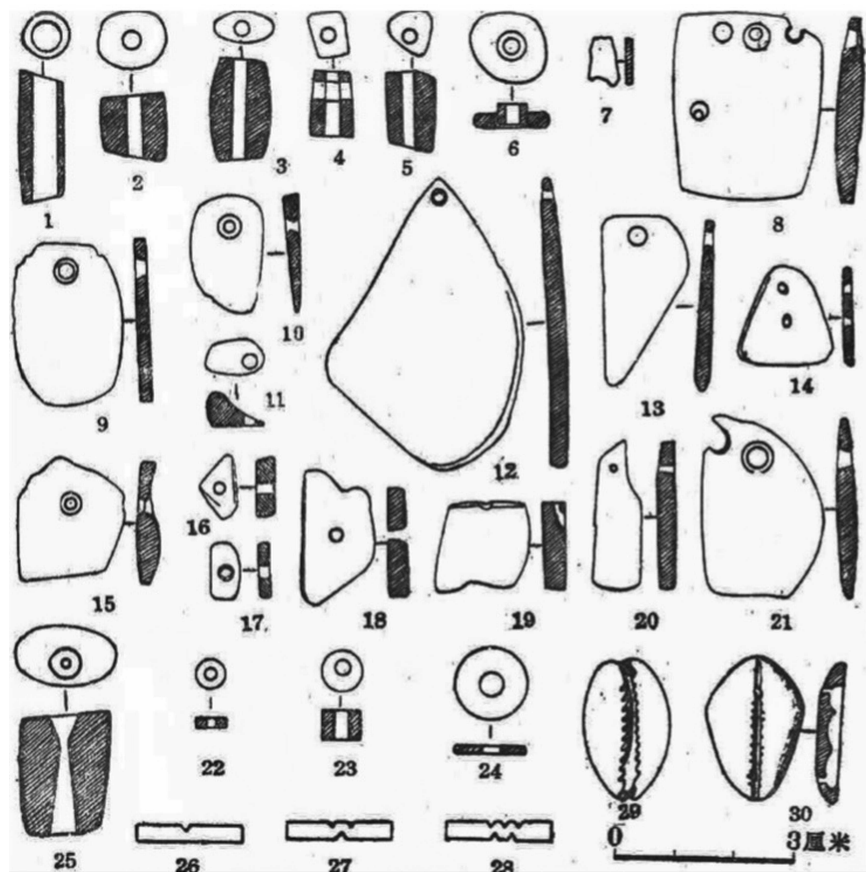
²¹Mei Jianjun 2003b: 9.

²²Srov. Pang Xiaoxia 2014: 140–143, obr. 1.

²³Hung Ling-yu 2011: 148–149; Hung Ling-yu – Cui Jianfeng – Chen Honghai 2014: 75.

²⁴Kong Fanyi 2015: 44, tab. 1.

²⁵Kong Fanyi 2015: 44, tab. 1; Pang Xiaoxia 2014: 153.

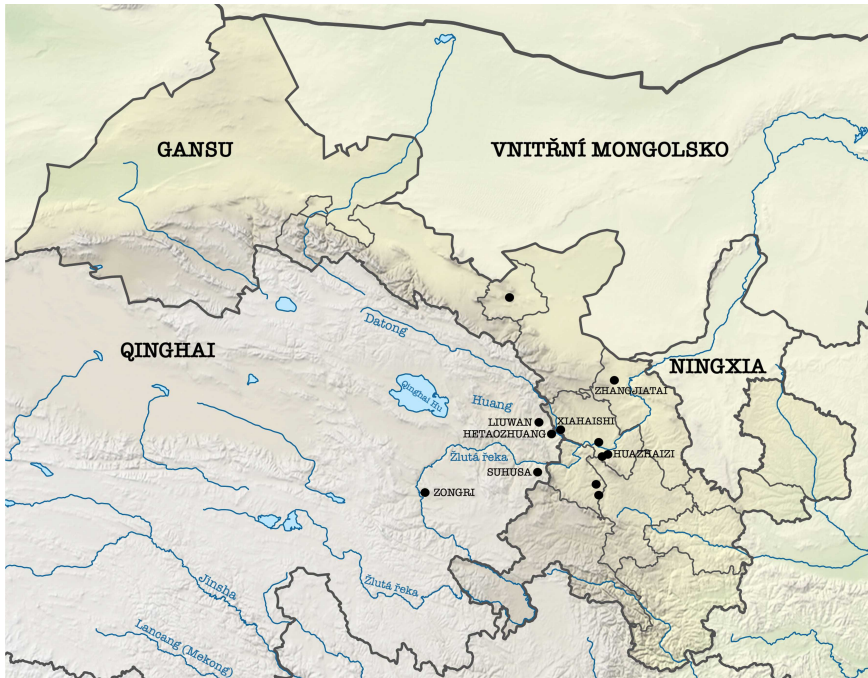

Obrázek 1: Ozdoby z tyrkyosu (1–21) a mořských mušlí (29) nalezené na pohřebišti Liuwan. Zdroj: *Qinghai Liuwan: Ledu Liuwan yuanshi shehui mudi* 1984: 168, obr. 96.

řeky Huang (1950 m n. m.).²⁶ To – jak upozornila Hung Ling-yu – bylo v řadě ohledů podobné Zongri a výskytem dřevěných rakví, druhotných pohřbů, stejně jako velkým množstvím korálek z rozličných materiálů, nalezených v hrobech, se řadilo do výše vymezené kontaktní zóny.²⁷ Každé z obou právě zmíněných pohřebišť na území provincie Qinghai poskytlo přes dvě stě kousků tyrkyosu. Tyrkysové ozdoby se přitom vyskytovaly

²⁶*Qinghai Liuwan: Ledu Liuwan yuanshi shehui mudi* 1984: 49–50, obr. 36: 1–5.

²⁷Hung Ling-yu 2011: 148–149; Hung Ling-yu – Cui Jianfeng – Chen Honghai 2014: 75.

Obrázek 2: Neolitické lokality s nálezem tyrkyosu na čínském severozápadě.

v hrobech průběžně po celou dobu existence pohřebišť, tedy až po ranou dobu bronzovou.²⁸

Ve srovnání s hojností tyrkyosu v horských regionech provincie Qinghai jsou jeho nálezy v centrálně položených oblastech severozápadu spíše sporadické (obr. 2).²⁹ Jejich rozložení a výskyt na některých pohřebištech, která vykazují přítomnost pohřebních zvyklostí příznačných pro horské oblasti, přitom naznačují možné cesty distribuce diskutovaného materiálu či výrobků z něj. V majiayaoské fázi obsahoval deset tyrkysových korálek nezvykle bohatě vybavený hrob v Hetaozhuangu na dolním toku řeky Huang, nedaleko od jejího soutoku se Žlutou řekou. Hrob byl vybaven dřevěnou hrobovou komorou a více než dvěma stovkami korálek: přítomnost těchto zvyklostí a složek výbavy ho spojuje s horskými pohřebišti jako Liuwan

²⁸Maršálek 2018b: 25; Qinghai Tongde xian Zongri yizhi fajue jianbao 1998, 396–397; Kong Fanyi 2015: 44, tab. 1.

²⁹Srov. i Kong Fanyi 2015.

a Zongri.³⁰ V následující banshanské fázi se pak pohřební zvyklosti typické pro horskou kontaktní zónu, nicméně nezvyklé v centrálních oblastech severozápadu, vyskytly na některých pohřebištích podél Žluté řeky, na nichž bylo nalezeno po několika málo drobných tyrkysových ozdobách. To platí o pohřebišti Suhusa v provincii Qinghai, poblíž jejích hranic s provincií Gansu, kde byly zachyceny čtyři korálky z tyrkysu; na pohřebišti byly běžné dřevěné hrobové komory, stejně jako žárové a druhotné pohřby.³¹ Dále směrem na východ podél Žluté řeky se druhotné pohřby a v této oblasti neobvyklé dřevěné hrobové komory vyskytovaly na pohřebišti Huazhaizi, kde se našly dva tyrkysové korálky.³² Linií výskytu tyrkysu a horských pohřebních zvyklostí sledující tok Žluté řeky potom zakončuje lokalita Zhangjiatai již v nejvýchodnější části Hexiského koridoru, kde dětský hrob obsahoval dvě tyrkysové náušnice.³³ Podobně jako v některých dalších hrobech na pohřebišti v něm byl zemřelý uložen do kamenné skříňky; tato konstrukce, upomínající na pohřební ritus z oblasti provincie Qinghai, byla v dané oblasti neobvyklá.³⁴ Podobnost s nálezy z provincie Qinghai ještě podtrhuje přítomnost téměř dvou tisíc kostěných a kamenných korálků na lokalitě.³⁵ V poslední, machangské fázi kultury Majiayao poskytl bohatě vybavený hrob ze Xiahaishi na dolním toku řeky Huang náhrdelník sestávající z několika kousků tyrkysu a čtyř mořských mušlí.³⁶ Tato kombinace je známa i ze dvou hrobů stejné fáze z nedalekého Liuwanu.³⁷

Celkově tedy koncentrace nálezů tyrkysu v horských oblastech provincie Qinghai a oproti tomu jejich výrazný úbytek směrem do centrální a východní Gansu, stejně jako výskyt pohřebních zvyklostí typických pro provincii Qinghai na některých pohřebištích s tyrkysem podél Žluté řeky naznačují, že přinejmenším část tyrkysové suroviny či přímo hotových výrobků z ní byla distribuována do níže položených regionů severozápadu z vyšších poloh podél řeky Huang a Žluté řeky. Zdrojem suroviny by pak mohla být např. naleziště v dnešním okrese Wulan západně od jezera Qinghai.³⁸ Jak bylo uvedeno výše, vysokohorské lovecko-sběračské skupiny sídlící u jezera Qinghai udržovaly určité kontakty se zemědělci z centrální Gansu již ve 4. tis. př. n. l. Je třeba podotknout, že tyrkys nemusel být získáván

³⁰Chang 1986: 144; Hung Ling-yu 2011: 81–82, 84.

³¹Qinghai Xunhua Suhusa mudi 1994: 426, 447.

³²Lanzhou Huazhaizi “Banshan leixing” muzang 1980; Hung Ling-yu 2011: 149–150.

³³Gansu Jingtai Zhangjiatai xinshiqi shidai muzang 1976: 181, obr. 2.

³⁴Hung Ling-yu 2011: 149.

³⁵Gansu Jingtai Zhangjiatai xinshiqi shidai muzang 1976: 185.

³⁶Lanzhou Honggu Xiahaishi: Xinshiqi shidai yizhi fajue baogao 2008: 162–163, obr. 123.

³⁷Qinghai Liuwan: Ledu Liuwan yuanshi shehui mudi 1984: 348, 367.

³⁸Srov. Pang Xiaoxia 2014: 166; Kong Fanyi 2015: 45–46.

pouze těžbou, nýbrž i povrchovým sběrem či z řek, které kousky spláchly do nižších poloh.³⁹

Podobně jako v případě tyrkysu se i nejstarší nálezy mořských mušlí – v tomto případě nikoliv pouze na severozápadě, nýbrž v rámci celého území dnešní Číny – koncentrují v kontaktní zóně na území dnešní provincie Qinghai. Této problematice jsme se v širší perspektivě věnovali jinde;⁴⁰ zde pouze argumentaci prohloubíme a zaměříme se na rozložení nálezů mořských mušlí na čínském severozápadě, stejně jako na podrobnější rozbor kontextu jejich výskytu.

Mořské mušle – označované též jako kauri – se počínaje 2. tis. př. n. l. běžně vyskytovaly v hrobech náležejících členům elitní vrstvy raných čínských států na středním a dolním toku Žluté řeky.⁴¹ Většina těchto nálezů náleží schránkám dvou druhů plžů: *Cypraea (Monetaria) moneta* a *annulus*, které dnes žijí v tropických vodách Indického a Tichého oceánu. Konkrétní místo původu mušlí nalézáných na území Číny, stejně jako cesty, kterými tam byly přineseny, jsou ovšem mezi badateli předmětem sto let trvající diskuse. Podle dnes nejuznávanější teorie se kauri dostávaly do Číny zhruba po trase pozdější Hedvábné stezky ze Střední Asie či ze stepí. Tento názor se opírá o skutečnost, že nejranější nálezy mořských mušlí na území Číny se soustřeďují právě v severozápadním regionu.⁴² Jak jsme však poukázali jinde, v rámci severozápadu se mušle nejprve objevily ve zde diskutované kontaktní zóně na území dnešní provincie Qinghai (obr. 3). To naznačuje, že kauri zpočátku nebyly komponentou transkontinentálního dálkového obchodu se Střední Asií a Předním východem, nýbrž součástí směny na severovýchodních okrajích Tibetské náhorní plošiny.⁴³

Vůbec nejranější, ovšem problematický, nález mušlí pochází z pohřebiště Shangsunjiazhai v údolí říčního systému řeky Huang.⁴⁴ Pohřebiště je datováno do nejranější – majiayaoaské – fáze kultury Majiayao a přítomnost keramiky zongríského typu, stejně jako dřevěných hrobových komor a kremací je řadí do širší kontaktní zóny.⁴⁵ Jeho zapojení do systému směny mezi kulturami Zongri a Majiayao prozrazuje i proslulá mísa zdobená motivem tančících lidských postav, k níž existuje přesná analogie v Zongri.⁴⁶ Mísa pocházela z hrobu se dvěma mušlemi, který byl ovšem těžce poškozen.

³⁹Qin Xiaoli 2016: 229–230.

⁴⁰Maršálek 2020.

⁴¹Maršálek 2020: 154–155.

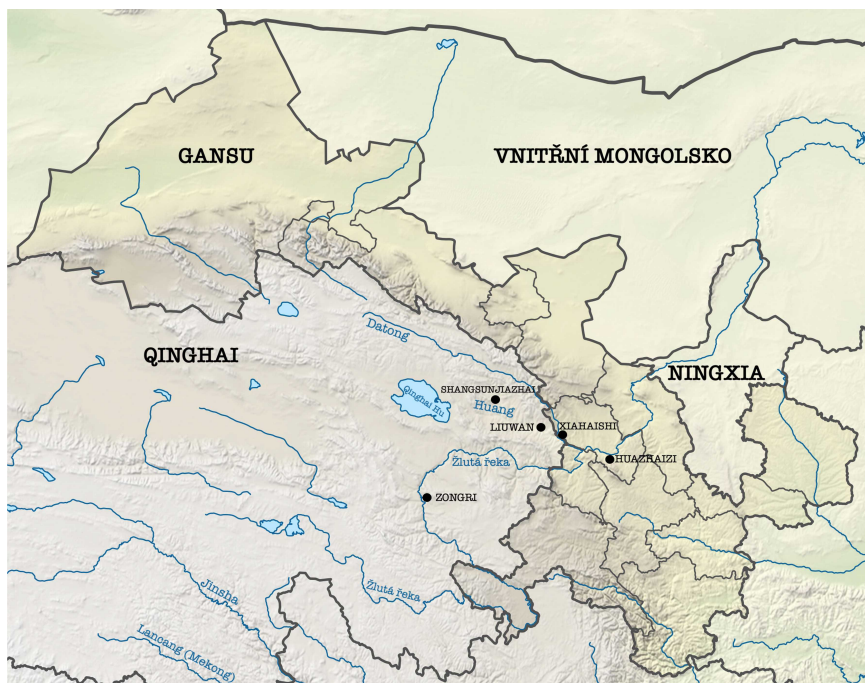
⁴²Peng Ke – Zhu Yanshi 1995.

⁴³Maršálek 2020.

⁴⁴Qinghai Datong Shangsunjiazhai chutu de wudaowen caitaopen 1978.

⁴⁵Hung Ling-yu 2011: 77, 81; Cui Yifu et al. 2020: 543.

⁴⁶Hung Ling-yu 2011: fig. 2.11.

Obrázek 3: Neolitické lokality s nálezy mořských mušlí a jejich napodobenin na čínském severozápadě.

Spolehlivé nálezy mušlí kauri poskytlo až již zmíněné pohřebiště Liuwan v blízkém údolí řeky Huang. Tři hroby datované do nejmladší – machangské – fáze kultury Majiayao obsahovaly celkem patnáct mušlí; ve dvou případech se v hrobech našly i kousky tyrkysu, což ukazuje na přítomnost složených ozdob, zřejmě náhrdelníků, sestávajících z těchto luxusních materiálů.⁴⁷ Společný výskyt mušlí a tyrkysu má analogii v hrobě M13 z blízké lokality Xiahaishi níže po toku řeky Huang, kde se našel náhrdelník sestavený ze čtyř mořských mušlí, sedmi tyrkysových korálků a dvou přívěsků z tyrkysu.⁴⁸ Pohřebiště se nacházelo nedaleko od Liuwanu, s nímž místní komunita udržovala kontakty, jak ukazuje výskyt specifického typu keramických konvic, omezených pouze na dvě právě zmíněná pohřebiště.⁴⁹

⁴⁷ Qinghai Liuwan: Ledu Liuwan yuanshi shehui mudì 1984: 348, 367.

⁴⁸ Lanzhou Honggu Xiahaishi: Xinshiqi shidai yizhi fajue baogao 2008: 162–163, obr. 123: 1–4.

⁴⁹ Qinghai Liuwan: Ledu Liuwan yuanshi shehui mudì 1984: 128, obr. 87: 11, 12, 15, 16; Lanzhou Honggu Xiahaishi: Xinshiqi shidai yizhi fajue baogao 2008: 144, obr. 110.

Stejně jako v případě tyrkysu byly mořské mušle poměrně výrazně zastoupeny i na pohřebišti Zongri, které poskytlo celkem devadesát dva kusů.⁵⁰ Ty jsou dnes datovány převážně do sklonku neolitu a na samý počátek doby bronzové.⁵¹

Ve srovnání s koncentrací mušlí v horských oblastech jsou neolitické nálezy mušlí v centrálním regionu severozápadu zcela ojedinělé. Zde je reprezentuje jediný exemplář: pečlivě provedená keramická napodobenina z pohřebiště Huazhaizi poblíž Lanzhou.⁵² Pohřebiště, které bylo zmíněno již v souvislosti s tyrkysem, je datováno do banshanské fáze kultury Majiayao a pokud vyřadíme problematický nálezy ze Shangsunjiazhai, zmíněná keramická napodobenina představuje vůbec nejstarší spolehlivý doklad znalosti mořských mušlí nejen na severozápadě, nýbrž i na celém území dnešní Číny. Je nutno zdůraznit, že kopie mušle pochází z období, pro které neexistují doklady výraznějších kontaktů západním směrem, a to i vzhledem k ústupu zemědělského osídlení z Hexiského koridoru. Naproti tomu přítomnost specifických pohřebních zvyklostí i tyrkysových ozdob na pohřebišti prozrazuje vztahy k horským oblastem provincie Qinghai, jak již bylo uvedeno.

Teprve na počátku doby bronzové se mušle začínají objevovat i na lokalitách v Hexiském koridoru, konkrétně v jeho západní části, kde je jejich přítomnost možno spojovat s rozvojem obchodních styků ve směru východ–západ (obr. 4).⁵³ Zároveň ovšem dosahují svého vrcholu i počty kauri na opačné straně severozápadního regionu, v horských oblastech provincie Qinghai (obr. 4). Zde se – mimo již uvedené lokality jako Zongri či Liuwan – mušle objevily ve značných počtech i na dalších pohřebištích: Zongzhai (v údolí systému řeky Huang) a Gamatai (na horním toku Žluté řeky nedaleko od Zongri), přičemž na druhém zmíněném se našlo přes sto kusů.⁵⁴ Existence dvou prostorových shluků výskytu mušlí – jednoho na západě Hexiského koridoru na lokalitách spojených s bronzolijveckou výrobou a obchodem ve směru východ–západ a druhého ve vysokých polohách na severovýchodním okraji Tibetské náhorní plošiny, kde se mořské mušle vyskytovaly již dříve – naznačuje, že i v době rozvoje obchodních styků se západem na počátku doby bronzové se přinejmenším část mušlí mohla dostávat na severozápad systémem kontaktů zasahujícím na Tibetskou náhorní plošinu.

V této souvislosti jsme již dříve upozornili, že nálezy mořských mušlí datované do 3. tis. př. n. l., tedy do doby současné s kulturami Zongri a Majiayao,

⁵⁰Qinghai Tongde xian Zongri yizhi fajue jianbao 1998: 398.

⁵¹Ai Wanqiao 2020.

⁵²Lanzhou Huazhaizi “Banshan leixing” muzang 1980: 228, obr. 10: 9.

⁵³Li Shuicheng 1993: 118; Li Jaang 2015: 194, 201.

⁵⁴Ai Wanqiao 2020.

Obrázek 4: Severozápadní lokality z rané doby bronzové s nálezy mořských mušlí.

pocházejí i z opačného konce Tibetské náhorní plošiny: ze známé lokality Karuo na horním toku Mekongu (Lancangu), v nadmořské výšce nad 3000 metrů.⁵⁵ Jak jsme již vícekrát poukázali, lokalita vykazuje ve tvarech a výzdobě keramiky, stejně jako typech kamenných nástrojů, podobnosti s kulturou Zongri, což ukazuje na existenci určitých kontaktů mezi severovýchodním a jihovýchodním okrajem Tibetské náhorní plošiny v pozdním neolitu.⁵⁶ Z Karuo pochází deset silně opotřebovaných mořských mušlí.⁵⁷ Jde o poměrně výrazné zastoupení, když uvážíme, že mušle byly zachyceny v sídlištních kontextech a nikoli v hrobech – které z Karuo nejsou známy – jako na severozápadě. Pravděpodobným zdrojem mušlí nalezených v Karuo byla širší oblast čínského jihu, tedy území dnešních provincií Sichuan a především Yunnan. Tento region byl i v pozdějších historických obdobích centrem obchodu s mušlemi, které se sem dostávaly z širší oblasti

⁵⁵ Changdu Karuo 1985: 147; Maršálek 2020: 160.

⁵⁶ Maršálek 2015: 179–181; Maršálek 2018a: 57–61.

⁵⁷ Changdu Karuo 1985: 147.

Bengálského zálivu.⁵⁸ Výraznější rozvoj obchod s mušlemi na jihozápadě spadá do 1. tis. př. n. l., nicméně v současné době přibývá dokladů distribuce mušlí na území provincií Yunnan a Sichuan již v neolitickém období, tedy nejpозději počínaje rokem 2000 př. n. l. Do této doby jsou datovány dva nálezy z údolí řeky Jinsha (horního toku Dlouhé řeky), pramenící na Tibetské náhorní plošině. Nově poskytlo pohřebiště Xingyi v provincii Yunnan čtyři exempláře datované až k roku 2000 př. n. l. a významný je i nález v oblasti středního toku Lancangu (Mekongu), na jehož horním toku leží Karuo (obr. 5).⁵⁹

Obrázek 5: Lokality s nálezy mořských mušlí a jejich napodobenin z neolitu a rané doby bronzové na čínském severozápadě a jihozápadě.

Lze tedy uvažovat o tom, že mořské mušle se údolím Mekongu dostávaly do Karuo ležícího na jihovýchodním okraji Tibetské náhorní plošiny, tedy do výšek nad 3000 metrů. Odtud mohly být přenášeny mobilními lovecko-sběračskými skupinami na opačný konec Tibetské náhorní plošiny. Podle nových propočtů byla skupina lovců a sběračů schopna překonat vzdálenost mezi horním tokem řeky Jinsha na Tibetské náhorní plošině nedaleko od

⁵⁸ Yao 2016: 141; Yang Bin 2011: 12–18; Maršálek 2020: 164.

⁵⁹ Yao 2010: 215; Yunnan Tonghai Xingyi yizhi 2017.

Karuo a údolím řeky Huang na severním okraji plošiny v šedesáti dnech.⁶⁰ Současné pokusy o rekonstrukci osídlení a cest na Tibetské náhorní plošinu ukazují, že ve srovnání s předchozím obdobím se ve 3. tis. př. n. l. místní skupiny spíše stahovaly k okrajům plošiny, snad i díky rozvoji intenzivnějších obchodních kontaktů s níže sídlícími zemědělci.⁶¹ Určité lokality v centru plošiny nicméně existovaly nadále,⁶² a právě zmíněný rozvoj vztahů na okrajích Tibetu pak dokonce mohl stimulovat pohyby po jeho centrálních regionech. Ideálním objektem rychlých přenosů na velké vzdálenosti by byly právě drobné luxusní předměty jako mořské mušle, které se ve stejné době objevily na obou stranách náhorní plošiny.

Závěr

Podrobnější rozbor výskytu drobných ozdob z luxusních materiálů, jako je tyrkys či mořské mušle, vede k přehodnocení představy o tom, že tyto byly výhradně součástí dálkového obchodu probíhajícího ve směru východ-západ a spojujícího oblast kolem Žluté řeky se Střední Asií a Sibiří. Oba luxusní materiály se na severozápadě Číny objevily předtím, než došlo k rozvoji intenzivních styků mezi východem a západem na počátku doby bronzové. Mušle i tyrkys přitom vykazují podobný vzorec výskytu s koncentrací jejich nejranějších nálezů v horských oblastech provincie Qinghai, představujících kontaktní zónu mezi níže sídlícími zemědělskými populacemi a lovecko-sběračskými skupinami pohybujícími se ve vysokých polohách Tibetské náhorní plošiny. Oba materiály či výrobky z nich, které vzhledem ke svým malým rozměrům představovaly ideální předmět obchodu na velké vzdálenosti, byly tedy nejspíše distribuovány z horských oblastí do nižších poloh. Tyrkys přitom pravděpodobně pocházel ze severovýchodního okraje Tibetské náhorní plošiny, zatímco mořské mušle se na severozápad zpočátku spíše ojediněle dostávaly ze vzdálenějších regionů, a to zřejmě přes východní oblasti Tibetské náhorní plošiny.

---

⁶⁰Hou Guangliang et al. 2020.

⁶¹Jin Sunmei et al. 2022: 229.

⁶²Jin Sunmei et al. 2022: obr. 3.

Literatura

- Ai Wanqiao (2020): Qinghai Gonghe pendi shiqian shiqi zhuangshipin chuyi. *Sichuan wenwu*, 4. 26–39.
- Brunson, K. – Ren Lele – Zhao Xin – Dong Xiao Ling – Wang Hui – Zhou Jing – Flad, R. (2020): Zooarchaeology, Ancient mtDNA, and Radiocarbon Dating Provide New Evidence of the Emergence of Domestic Cattle and Caprines in the Tao River Valley of Gansu Province, Northwest China. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 31. 53–71.
- Cui Yifu – Yang Yishi – Zhang Shanxia – Li Guolin – Li Jiyuan – Chen Guoke (2020): Gan Qing diqu Majiayao wenhua cai tao maoyi ji qi dongli tantao. *Disiji yanjiu*, 40/2. 538–546.
- Dodson, J. – Bertuch, F. – Chen Liang – Li Xiaoqiang (2012): Cranial Metric, Age and Isotope Analysis of Human Remains from Huoshiliang, Western Gansu, China. *Terra Australis*, 34. 177–191.
- Dong Guanghui – Jia Xin – An Chengbang – Chen Fahu – Zhao Yan – Tao Shichen – Ma Minmin (2012): Mid-Holocene Climate Change and Its Effect on Prehistoric Cultural Evolution in Eastern Qinghai Province, China. *Quaternary Research*, 77. 23–30.
- Dong Guanghui – Wang Lin – Cui Yifu – Elston, R. – Chen Fahu (2013): The Spatiotemporal Pattern of the Majiayao Cultural Evolution and Its Relation to Climate Change and Variety of Subsistence Strategies during Late Neolithic Period in Gansu and Qinghai Provinces, Northwest China. *Quaternary International*, 316/6. 155–161.
- Dong Guanghui – Yang Yishi – Liu Xinyi – Li Haiming – Cui Yifu – Wang Hui – Chen Guoke – Dodson, J. – Chen Fahu (2018): Prehistoric Trans-Continental Cultural Exchange in the Hexi Corridor, Northwest China. *The Holocene*, 28/4. 621–628.
- Fitzgerald-Huber, L. (2003): The Qijia Culture: Paths East and West. *The Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities*, 75. 55–78.
- Flad, R. – Li Shuicheng – Wu Xiaohong – Zhao Zhijun (2010): Early Wheat in China: Results from New Studies at Donghuishan in the Hexi Corridor. *The Holocene*, 20/6. 955–965.
- Gansu Jingtai Zhangjiatai xinshiqi shidai muzang (1976). *Kaogu*, 3. 180–186.
- Hou Guangliang – Lai Zhongping – Sun Yongjuan – Brantingham, P. J. (2013): Quan xinshi danuanqi dui Qing Zang gaoyuan dongbei yuan renlei huodong de yingxiang. *Ganzao dili*, 36/6. 971–978.

- Hou GuangLiang – Lai ZhongPing – Cao Guangchao – E ChongYi – Sun YongJuan – Rhode, D. – Feathers, J. (2015): The Earliest Prehistoric Pottery in the Qinghai-Tibetan Plateau and Its Archaeological Implications. *Quaternary Geochronology*, 30.B. 431–437.
- Hou GuangLiang – Ma Zhikun – E Chongyi – Zhang Weng – Wei Haicheng (2016): Plant Utilization at the Jiangxigou Site during the Middle Holocene. *Archaeological Research in Asia*, 5. 54–62.
- Hou Guangliang – Gao Jingyi – Chen Youcheng – Xu Changjun – Lancuo Zhuoma – Xiao Yongming – Cai Linhai – He Yuanhong He (2020): Winter to Summer Seasonal Migration of Microlithic Human Activities on the Qinghai-Tibet Plateau. *Scientific Reports* 10/11659.
- Huan Limin (2021): Rethinking Provenance Studies of Painted Neolithic Pottery from Western China. *The Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities*, 82. 345–375.
- Hung Ling-yu (2011): *Pottery Production, Mortuary Practice, and Social Complexity in the Majiayao Culture, NW China (ca. 5300–4000 BP)*. Electronic Theses and Dissertations, Paper 589.
- Hung Ling-yu – Cui Jianfeng – Chen Honghai (2014): Emergence of Neolithic Communities on the Northeastern Tibetan Plateau: Evidence from the Zongri Cultural Sites. In A. Hein (ed.), *The 'Crescent-Shaped Cultural-Communication Belt': Tong Enzheng's Model in Retrospect. An Examination of Methodological, Theoretical and Material Concerns of Long-Distance Interactions in East Asia*. BAR International Series 2679. Oxford: Archaeopress, 65–78.
- Chang, K. C. (1986): *The Archaeology of Ancient China*. New Haven: Yale University Press.
- Changdu Karuo (1985). Beijing: Wenwu chubanshe.
- Chen Honghai – Ge Sangben – Li Guolin (1998): Shilun Zongri yizhi de wenhua xingzhi. *Kaogu*, 5. 399–410.
- Chen Honghai – Ge Sangben – Wang Guoshun (2007): Qinghai sheng Hainanzhou Zongri wenhua yizhi de diaocha. In *Xibu kaogu* 2. Beijing: San Qin chubanshe, 16–40.
- Jin Sunmei – Hou Guangliang – Chen Xiaoliang – Wende Zhuoma – Gao Jingyi (2022): Qing Zang gaoyuan moci bingxiaoqi yilai renlei huodong de shikong yanhua tezheng ji qi yuanyin tantao. *Disiji yanjiu* 42/1. 223–235.

- Kong Fanyi (2015): Majiayao wenhua chutu lüsongshiqi de tanxi. *Tianshui Shifan xueyuan xuebao*, 35/5. 42–47.
- Lanzhou Honggu Xiahaishi: *Xinshiqi shidai yizhi fajue baogao* (2008). Beijing: Kexue chubanshe.
- Lanzhou Huazhaizi “Banshan leixing” muzang (1980). *Kaogu xuebao*, 2. 221–239.
- Li Jaang (2015): The Landscape of China’s Participation in the Bronze Age Eurasian Network. *Journal of World Prehistory*, 28. 179–213.
- Li Jaang – Sun Zhouyong – Shao Jing – Li Min (2018): When Peripheries Were Centers: A Preliminary Study of the Shimao-centered Polity in the Loess Highland, China. *Antiquity*, 92/364. 1008–1022.
- Li Min (2018): *Social Memory and State Formation in Early China*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Li Shuicheng (1993): Siba wenhua yanjiu. In Su Bingqi (ed.), *Kaoguxue wenhua lunji* 3. Beijing: Wenwu chubanshe, 80–121.
- Li Shuicheng – Shui Tao – Wang Hui (2010): Hexi zoulang shiqian kaogu diaocha baogao. *Kaogu xuebao*, 2. 229–264.
- Liu Li (2003): The Products of Minds as well as of Hands: Production of Prestige Goods in the Neolithic and Early State Periods of China. *Asian Perspectives*, 42/1. 1–40.
- Liu Li – Chen Xingcan (2012): *The Archaeology of China: From the Late Paleolithic to the Early Bronze Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maršálek, J. (2015): *Proso, pastevečtí a dvojuché nádoby: Šíření tibetobarmských jazyků ve světle archeologie*. Praha: Togga.
- Maršálek, J. (2018a): Počátky zemědělského osídlení Tibetu. In L. Pecha (ed.), *Kulturní vývoj asijského a afrického kontinentu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 46–68.
- Maršálek, J. (2018b): Regionální směna, dálkový obchod a místní imitace: pohřebiště Liuwan v kontextu kulturní proměny na severozápadě Číny od neolitu po dobu bronzovou (kol. 2000 př. n. l.). *Acta Musei Nationalis Pragae, Historia*, 72/1–2. 13–28.
- Maršálek, J. (2020): Odkudpak ty mušle jsou? K původu mušlí kauri v Číně ve 3.–1. tis. př. n. l. In L. Pecha (ed.), *Od stability ke změně. Kulturní vývoj na území Asie a Afriky*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 153–174.

- Mei Jianjun (2003a): Qijia and Seima-Turbino: the Question of Early Contacts between Northwest China and the Eurasian Steppe. *The Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities*, 75. 31–54.
- Mei Jianjun (2003b): Cultural Interaction between China and Central Asia during the Bronze Age. *Proceedings of the British Academy*, 121. 1–39.
- Pang Xiaoxia (2014): Zhongguo chutu xinshiqi shidai lüsongshiqi yanjiu. *Kaogu xuebao*, 2. 139–168.
- Peng Ke – Zhu Yanshi (1995): *New Research on the Origin of Cowries in Ancient China*. Sino-Platonic Papers 68.
- Qin Xiaoli (2016): Turquoise Ornaments and Inlay Technology in Ancient China. *Asian Perspectives*, 55/2. 208–239.
- Qinghai Datong Shangsunjiazhai chutu de wudaowen caitaopen (1978). *Wenwu*, 3. 48–49.
- Qinghai Liuwan: *Ledu Liuwan yuanshi shehui mudi* (1984). Beijing: Wenwu chubanshe.
- Qinghai Tongde xian Zongri yizhi fajue jianbao (1998). *Kaogu*, 5. 385–398.
- Qinghai Xunhua Suhusa mudi (1994). *Kaogu xuebao*, 4. 425–469.
- Ren LeLe – Dong GuangHui – Li HaiMing – Rhode, D. – Flad, R. K. – Li GuoQiang – Yang Ying – Wang ZhongXin – Cai LinHai – Ren XiaoYan – Zhang DongJu – Chen FaHu (2017): Dating Human Settlement in the East-Central Tibetan Plateau during the Late Holocene. *Radiocarbon*, 117. 1–14.
- Ren Lele – Dong Guanghui – Liu Fengwen – d’Alpoim Guedes, J. – Flad, R. K. – Ma Minmin – Li Haiming – Yang Yishi – Liu Yujia – Zhang Dongju – Li Guolin – Li Jiyuan – Chen Fahu (2020): Foraging and Farming: Archaeobotanical and Zooarchaeological Evidence for Neolithic Exchange on the Tibetan Plateau. *Antiquity*, 94/375. 637–652.
- Wen Chenghao (2021): Huangniangniangtai: A Qijia Gateway Community in the Hexi Corridor. *The Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities*, 82. 181–207.
- Yang Bin (2011): The Rise and Fall of Cowrie Shells. *Journal of World History*, 22/1. 1–25.
- Yao, A. (2010): Recent Developments in the Archaeology of Southwestern China. *Journal of Archaeological Research*, 18. 203–239.

Yao, A. (2016): *The Ancient Highlands of Southwest China: From the Bronze Age to the Han Empire*. Oxford – New York: Oxford University Press.

Yunnan Tonghai Xingyi yizhi (2017). *Zhongguo kaogu*. kaogu.cn [cit. 8. 7. 2022].